

gyorsnyomdáját is hirdette a Komáromi Lapokban.²⁵ A Vármegye utcai üzletében „díszkötésű könyvek és imakönyvek, képeskönyvek, levélpapírok, díszes dobozokban” voltak kaphatók, a „legújabb betűkkel felszerelt gyorsnyomda” és kötetzeti szolgáltatások álltak a megrendelők rendelkezésére.²⁶ Merkl az 1885. évi budapesti országos kiállításon is részt vett, a komáromi iparosok között ő is kiállított, sőt kitüntetést is nyert.²⁷ Ezzel együtt anyagi gondjai lehettek, mert kétszer is árverési hirdetményben szerepelt a neve.²⁸

Merkl később vissza tudta vásárolni nyomdáját, ezért 1893-97 között „Petőfi” néven új üzemet működtetett. Azonban ez sem bírta a versenyt Rónaival, Spitzzerrel, Schönwalddal és más újonnan indított vállalkozásokkal.²⁹

Komárom legjelentősebb, a XX. században is működő nyomdáját üzemeltető Spitzer család első hirdetése 1883-ban jelent meg a helyi sajtóban. A Nádor utca 154. sz. alatti „antiquar könyvkereskedés 3000 új könyvből álló kölcsönkönyvtárát ajánlja...” A család egyik leszármazottja, Spitzer Béla (1873–1936) üzemeltette később a legnagyobb komáromi nyomdát.³⁰

1890 után megjelentek a helyi nyomdai nagyvállalkozók, akiknek a tevékenysége új korszakot jelez Komárom nyomdászatának történetében. Az ő működésük már a komáromi iparfejlődés millenium előtti lendületvételének eredményeként a nagyteljesítményű kapitalista könyv- és sajtókiadás helyi kialakulásának irányába mutatott.³¹

Horváth Géza

Politikai közélet, országgyűlési választások Komárom–Esztergom vármegyében az 1930-as évek végén

A korabeli vármegyei székváros politikai közéletében az 1930-as évek elején jelentős átrendeződés következett be. E korszak egyik jellegzetes politikai alakja volt Mátéffy Viktor címzetes nagyprépost, belvárosi plébános. A Keresztény Nemzeti Egységpárt, majd a Keresztény Gazdasági Szociális Párt jelöltjeként 1920-ban, 1922-ben és 1926-ban szinte minden nehézség nélkül került be a parlamentbe. Utóbbi megmérettetésén ellenjelölt nélkül, 3172 szavazat birtokában vehette át a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 35 parlamenti képviselője egyikeként mandátumát. Ez a választás szinte a vármegye egész területén Mátéffy pártjának győzelmét hozta. Az Egységes Párt színeiben ekkor mindössze Tata és Nagyigmánd küldött képviselőt az országgyűlésbe.

Az 1931. évi országgyűlési képviselőválasztások alkalmával a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt intéző bizottságának döntése értelmében ismét Mátéffy lett a párt hivatalos képviselőjelöltje. A választások eredményeképpen a vármegye képviselőletében Mátéffy Viktor (Esztergom), dr. Frey Vilmos (Dorog), Kocsán Károly (Tatabánya) a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, dr. Zsindely Ferenc (Komárom), Fellner Pál (Tata) és Péntek Pál (Nagyigmánd) az Egységes Párt képviselőletében foglalhatták el helyüket az országgyűlésben.

Politikai közélet Esztergomban a választásokat követően megelénkült, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt után megalakult Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt, valamint a Szociáldemokrata Párt tekintélyes számú tagsága révén már önálló irodát is tudott

²⁵ K. L. 1883. 8. sz. 4. old.

²⁶ K. L. 1884. 50. sz. 4. old.

²⁷ K. L. 1884. 1. sz. 2. old., 1885. 19. sz. 3. old., 26. sz. 1–2. old., 27. sz. 4. old., 40. sz. 2–3. old., 1886. 22. sz. 2. old.

²⁸ K. L. 1884. 25. sz. 4. old., 23. sz. 4. old.

²⁹ Markos Béla i.m. és Baranyai J. i.m. 43. old.

³⁰ K. L. 1883. 4. sz. old.; Mácza M. i.m. 66. old.

³¹ Útmutató 1891. i.m. 101. old.; Baranyai J. i.m. 40–42. old.

nyitni. A Nemzeti Egység 1933. június 15-i zászlóbontása,¹ majd Nemzeti Egységpárt tagjai talán az előbbieknél is jobban aktivizálódtak. A Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkás Párt vezetője Meskó Zoltán (1883–1959) is időszerűnek látta a pártszervezési folyamat megindítását. Ennek nyitányaként autóján nagy horogkereszttel díszített nemzeti trikolórral ellátogatott Esztergomba is. A látogatás nem hozott látványos eredményt. Még nem jött létre nyilas párt a városban.

A Nemzeti Egység megalakulásának első évfordulóján már 27 326 tagja volt a vármegyében. A belső erőviszonyok ilyen radikális átrendeződése természetesen nem zárta ki, hogy az országban jelenlévő egyéb politikai tömörülések szerepet vállaljanak a vármegye és a megyeszékhely társadalmi, politikai küzdelmeiben. Esztergomban, 1934 júniusában buzogánykeresztes plakátok tűntek fel. A plakátok által hirdetett buzogánykeresztes gyűlést végül – helyi lapvélemény szerint – csekély érdeklődés mellett tartották meg. Nagyobb szimpátia kísérte a május elején Gömbössel szövetkezett Független Kisgazda Párt gyűlését. Gömbös népszerűsége erre az időszakra, csúcspontjára érkezett Esztergomban, amit bizonyít, hogy december 23-án a képviselőtestület Esztergom díszpolgárává választotta.

1935 januárjának első napjaiban Festetics Sándor (1882–1956) Magyar Nemzeti Szocialista Pártja Esztergomban is létrehozta csoportját. A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt hallgatója. Annál élénkebben dolgozott viszont a Nemzeti Egység, mely 1935. január 26-án több mint kétszáz résztvevő érdeklődésétől kísérve nagygyűlést tartott a Magyar Királyban. Az est vezérszónoka Radocsay László főispán és Zech Alfonz, az Nemzeti Egység országos igazgatója volt. Radocsay ez alkalommal kifejtette, hogy a Nemzeti Egység nem pártpolitika, hanem a fölött álló nagy magyar összefogás. Megítélésük szerint erre nagy szüksége van az országnak: „mert a határaink megcsonkítása után kis országgá, kis nemzetté lettünk. De nem ismerjük el, hogy kis nemzetté lettünk erkölcsileg.”²

A mozgalmat alapító Bethlen a mind szélsőségesebb nézeteket hangoztató radikális jobboldal térnyerése miatt kivált az általa alapított Nemzeti Egységből. Gömbös március 4-én lemondott, majd két órával később, újbóli kinevezése birtokában a jobbra nyitás szellemében megalakította új kormányát. Egy hónappal később, négyesztendei működés után Horthy feloszlatta a parlamentet, s áprilisa kiírta a választásokat.

A nemzetgyűlés feloszlata sajátos helyzetben érte Esztergomot. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt – bár jelen volt a város és a vármegye életében, ekkor még nem képviselt olyan erőt, hogy bekapcsolódhasson a választási küzdelmekbe. A sajtó, a radikalizálódó jobboldal – de nem a szélső jobbot – támogatta. Az egyház, érdekeinek érvényesítése érdekében a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártot támogatta. A Nemzeti Egység Párt – Bethlen kiválását követően már szívesebben használták ezt az elnevezést a Nemzeti Egység helyett – vezére, Gömbös Gyula, Esztergom sajátos helyzetét figyelembe véve az 1935. április 6–7-i országgyűlési választások. Közélet a két választás között átengedte a várost a Turi Bélának, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt képviselőjelöltjének.³ A Gömbös által tett nagyvonalú gesztusra válaszul a Keresztény Gazdasági Szociális Párt nem állított jelöltet Dorogon és Tatabányán. A Nemzeti Egység Párt jelöltjei a vármegyében a következők voltak: dr. Knob Sándor a Gyáripárosok Országos Szövetsége titkára (Dorog), Fellner Pál (Tata), dr. Surgoth Gyula (Tatabánya), dr. Matolcsy Mátyás (Nagyigmánd), dr. Zsindely Ferenc (Komárom).

A kisgazdák erejét és szervezetségét mutatta, hogy Turi Bélával szemben, dr. Lukács György (1865–1950) személyében képviselőjelöltet tudtak állítani Esztergomban. A választáson, amint az előre várható volt, Turi Béla győzött 3572 szavazattal, dr. Lukács György 1917 voksával szemben. Miközben a nagy pártok között folytatódott a napi és távlatos harc, a szélsőjobb mind határozottabban tört előre Esztergomban. Április 7-én, a Kölcsey út 3. sz. alatti helyiségében tartott értekezletén, már a női és az ifjúsági csoport megalakításáról tárgyaltak és feladatul szabták maguk számára ötven tagú választmányuk száz főre emelését. Gróf Fes-

¹ A várakozás álláspontja és az igazság. Esztergom, 1933. június 21. 49. sz.; – Vasárnap megalakult Esztergomban is a Nemzeti Egység szervezete. Esztergom, 1933. június 21. 49. sz.

² A Nemzeti Egység gondolatának megvalósulása történelmi folyamat. Esztergom, 1935. január 30. sz.

³ Turi Béla az esztergomi választókerület hivatalos jelöltje. Esztergom és Vidéke, 1935. március 24. 24. sz.

tetics Sándort júniusi szemléje során a dorogi vámnál 14 tagú zöldinges csoport várta és vezette fel a Mercedesen érkező vezért a pártház elé.⁴

Turi Béla országgyűlési képviselő 1936. április 7-én Fiumében elhunyt. A városi központi választmány határozata értelmében a soronkülső képviselő választást 1936. május 3-ra tűzték ki. Az szinte egyértelmű volt, hogy a város vezető pártjai megegyeznek és Ernszt Sándor nyugalmazott népjóléti minisztert jelölik képviselőnek. A kisczagdák szavazataikkal Ernszt megválasztását támogatták. A Magyar Nemzetiszocialista Párt hivatalos jelöltje Vargha Károly volt. A papírforma győzött. Ernszt Sándor abszolút győztese lett a választásnak.

Miközben Esztergomban a választási küzdelmek folytak, jelentős nemzetközi és hazai események sora játszódott le a világban. Mussolini Abesszínia beolvasztásával birodalmi rangra emelte Olaszországot és létrehozta Hitlerrel a Berlin-Róma tengelyt. 1936. október 6-án elhunyt Gömbös Gyula. Őt Darányi Kálmán követte a miniszterelnöki székben. 1936. novemberében a hivatalos magyarországi látogatásra érkezett gróf Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter Serédinél is megfordult. Kevéssel utóbb Ernszt esztergomi beszédében utalt a Keresztény Gazdasági Szociális Párt és az új kormány viszonyára is. A Párt, mint mondta, nem hajlandó belépni a kormányba, mivel nem ismeri annak célkitűzéseit. A Nemzeti Egység Párt 1936. december 15-én tartott ülésén új pártalkotmányt fogadott el és változtatott a vezetés összetételén is. 1937. november végén Ernszt Sándor fontos beszédet tartott Esztergomban. Szólt a súlyos külpolitikai helyzetről, s a Keresztény Gazdasági Szociális Párt szociális igazság érdekében kifejtett erőfeszítéseiről. Beszéde végén kifejtette, hogy amennyiben úgy ítéli meg, hogy reménytelenné válik a helyzet, levonja a szükséges következtetéseket. Azt, hogy ez utóbbin mit ért, nem fejtette ki. A sors úgy hozta, hogy ez lett Ernszt Sándor utolsó esztergomi közszereplése.⁵

A 1937. december végén a Nemzeti Egység Párt tevékenysége ismét megélénkült. A párt hivatalos irányvonalának megfelelően 1938. április végén, vezetőségi ülésükön kiálltak Darányi 1938. március 5-én Győrben meghirdetett egymilliárdos katonai programja mellett.

A nemzetközi események eközben drámai fordulatot vettek. Március 12–13-án a német katonaság bevonult Ausztriába. E lépés nyomán végleg kicsúszott az esztergomi képviselőt adó Keresztény Gazdasági Szociális Párt lába alól a talaj. A kormány külpolitikája egyértelműen németbaráttá vált. A katolikus egyháznak ez a változás semmiképpen sem kedvezett. Az Anschluss révén közvetlenül a határokig tört előre az a hitleri Németország, melynek egyházellenessége kizismert volt, s amely egy évvel előbb, már 1937. március 14-én kiváltotta XI. Pius „Égő aggodalommal ...” kezdetű, egyetlen német nyelvű enciklikáját. Az egyház szándékai ellenére Esztergomban is gyarapodtak Szálasi hívei. Az 1938. szeptember 29-én kelt Müncheni egyezmény alapján, az október 6–9. között elkezdődött, majd megszakadt magyar-csehszlovák tárgyalásokba Esztergom is beleszólt. Október 13-án vitéz Szívós Waldvogel József aláírásával azt kérték a honvédelmi minisztertől, hogy járjon közbe a kormányzónál annak érdekében, hogy a cseh és szlovák küldöttekkel folytatott tárgyalás megszakadását követően, gyors és erélyes intézkedéseket foganatosítson a Felvidék visszacsatolása érdekében.⁶ A lakosságot arra kérték, hogy varrjon nemzetiszínű zászlókat a visszacsatolt Felvidékre történő bevonuláshoz. A felvidéki magyarság segítése érdekében itt is megkezdte működését a „Magyar a Magyarért!” akció élén vitéz Nagybányai Horthy Miklósnéval, Imrédy Bélánéval és Radocsay Lászlónéval. November 6-án Serédi Jusztinián 9000 ember számára szemtisztítást pontifikált a Bazilikában. Prédikációjában hangsúlyozta, hogy a békés revízió megvalósulását célzó tárgyalások 1938. augusztus 15-én Nagyboldogasszony napján Esztergomban indultak.

E felfokozott légkörben érkezett a hír, miszerint Ernszt Sándor 1938. november 21-én váratlanul elhunyt.

November 27-én a „Magyar Sion” híradása szerint a kormánypárt képviselői „Esztergom-ba!” kiáltással biztatták Imrédy Bélát, vállalja el a város képviselő-jelöltségét. A Nemzeti

⁴ Szemle a Nemzeti Szocialista Pártnál. Esztergom és Vidéke, 1935. június 27. 50. sz.

⁵ Nem szabad semmit sem kockáztatnunk – mondotta Ernszt Sándor vasárnapi beszámolójában. Esztergom és Vidéke, 1937. november 28. 94. sz.

⁶ Távirat a honvédelmi miniszterhez. Esztergom és Vidéke, 1930. október 16. 79. sz.

Egység Párt kormánypárti jelöltet akart látni a primási városban. Helyi szervezete választmányi ülésen úgy döntött, hogy Kunder Antal ipar-, kereskedelem- és közlekedésügyi minisztert kéri fel képviselőjelöltnek. Kunder vállalta a jelöltséget. Ebben a parlamenti ciklusban immár harmadszor választott képviselőt magának a város. Most teljesülni látszott a régi vágy, aktív minisztert juttathat képviselőjeként a parlamentbe. A soron kívüli választás napját december 11-ére tűzték ki. Az ellenjelölt nélkül indult Kunder december 11-én vehette át mandátumát. Nyolc nappal később, december 19-én összeült Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék utolsó együttes közgyűlése s ezt követően újjászerveződött mindkét történelmi vármegye.

Az Esztergom életével, immár képviselője révén is összeforrt Nemzeti Egység Párt december 7-én új országos elnököt választott Bárczay Ferenc, és ügyvezető alelnököt Törs Tibor személyében. Egy hónappal később, 1939. január 6-án a Nemzeti Egység Párt vigadóbeli nagygyűlésén Imrédy Béla, Gömbös Nemzeti Egységének mintájára meghirdette a Magyar Élet Mozgalmat. Programjának megvalósításában Jaross Andorra (1896–1946), Rátz Jenőre és Hómann Bálintra (1885–1953) kívánt támaszkodni. Imrédy kevéssel ezt követően, február 15-én a kormányzó kérésére lemondott. Utódja gr. Teleky Pál lett, akinek kormányában erős pozícióban maradtak Imrédy hívei. Egy héttel Imrédy távozása után, február 22-én a Magyar Élet Mozgalom érintetlenül hagyása mellett a Nemzeti Egység Párt átalakult Magyar Élet Pártjává (MÉP). Három nappal később a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc betiltotta a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalmát, valamint a Hungarista Párt működését.

Esztergomban március 2-án hozták nyilvánosságra az „Esztergom és Vidéké”-ben, hogy a Nemzeti Egység Párt megváltoztatta a nevét, s a továbbiakban változatlan vezetés mellett Magyar Élet Pártja néven folytatja működését. A Hungarista Párt betiltásáról nem a jobboldallal (beleértve a szélsőjobboldali nyilas mozgalmat is) szimpatizáló „Esztergom és Vidéké”-ben, hanem a „Magyar Sion”-ban jelent meg a hír, miszerint belügyminiszteri rendelet alapján bezárták a Mussolini téren lévő esztergomi Hungarista Pártirodát. E lépéssel egyidejűleg megfogalmazódott az az igény, hogy a Teleky kormány tiltsa be a Szociáldemokrata Pártot is az országban.

A pártélet mozgásai, s a felvidék visszacsatolása nyomán bekövetkezett közigazgatási változások során március 11-én megalakult a történelmi Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága. Horthy Miklós dr. Radocsay Lászlót nevezte ki Esztergom vármegye főispánjává. Április közepén, megkezdődött a felkészülés a képviselő-választásra.

Az országgyűlést – miután az megalkotta az 1939. évi II. törvényt „a honvédelemről”, és az 1939. évi IV. törvényt „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” – feloszlatták és május 28–29-re meghirdették a választásokat.

A politika területi átszervezése mögötte maradt a közigazgatásnak. A történelmi Esztergom illetve Komárom vármegye visszaállítását a választásokig nem követte a politikai értelemben vett rekonstrukció. A Felvidéken katonai közigazgatás működött. A választások szempontjából továbbra is együtt kezelték a volt Komárom-Esztergom „közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék” területét. Ennek megfelelően történt a listás szavazás lebonyolítása is.

A térségben a Magyar Élet Pártja képviselőiben a következők indultak: dr. Zsindely Ferenc a komáromi, dr. Szabó Gyula Ganz gyári tisztviselő a tatabányai, dr. Szabó Gusztáv műegyetemi tanár, a tata-tóvárosi kerületben. A Magyar Élet Pártja listáján Kunder Antal, Tribolt László (kiszagda), Paál Endre dorogi bányász, Petzenhoffer Hubert igazgató indult. Közülük ketten kerülhettek be képviselőként az országgyűlésbe. Az esztergomi választókerülethez az alábbi települések tartoztak: Csév, Csolnok, Dág, Dorog, Dömös, Kesztlőc, Leányvár, Mogyorósbánya, Pilismarót, Pilisszentlélek, Tát és Tokod. Komárom-Esztergom vármegye lakossága az egyénileg indulókon kívül, lista alapján további két képviselőt választott.

A Magyar Élet Pártja jelöltjei mellett, a Szociáldemokrata Párt az esztergomi kerületben Zuschlag Vilmost, a tatabányaiakon pedig Wittegen Jánost, a Kiszagda Párt az esztergomi kerületben dr. Pákh Jánost, a komáromiban Cseh-Szombati Károlyt, a tatabányaiakon Somogyi Lajost jelölte. Párton kívülként indult Szíjj Bálint (1868–?) földbirtokos, felsőházi tag, Cseh-Szombati László (1894–1968) orvos, kiszagda párti politikus, a 3. és 4. helyen további

egy-egy kispap, akiknek nevét sajnos nem ismerjük. A Nyilaskeresztes Pártot a Tata-tóvárosi kerületben Andréka Ödön, a tatabányai választókerületben Gruber Lajos, az esztergomi kerületben Cseh Ferenc, a komáromiban Incze Kálmán képviselte. A Tata-tóvárosi kerületben egyéni indulóként szerepelt még Fellner Pál.

A május 28–29-én megtartott választások szavazatai a következőképpen oszlottak meg az esztergomi választókerületben:

Település	Kunder Antal (MÉP)	Cseh Ferenc (Nyilaskeresztes Párt)	Zuschlag Vilmos (Szociáldemokrata Párt)	Dr. Pákh János (Kispap Párt)	Érvénytelen
Esztergom	4012	1146	228	75	201
Csév	207	313	225	16	
Csolnok	313	289	469	10	
Dág	68	152	61	22	
Dorog	924	929	273	7	
Dömös	184	186	20	23	
Kesztölc	270	30	384	24	
Leányvár	105	86	234	?	
Mogyorósbánya	75	144	11	6	
Pilismarót	241	278	16	34	
Pilisszentlélek	65	35	12	1	
Tát	251	283	6	3	
Tokod	507	657	17	42	
Végeredmény	7253	4528	1964	90	677

(Az összesített adatok pontosak, a táblázat részadatai még nem voltak véglegesítve a közreadás pillanatában.)⁷

A vármegye többi választókerületében az összesített eredmények a következőképpen alakultak: A komáromi választási körzetben Zsindely Ferenc (Magyar Élet Pártja) 8982 szavazattal győzött. Cseh-Szombati Károly (Kispap Párt) 3601, Incze Kálmán (Nyilaskeresztes Párt) 2951 szavazatot kapott, a tatabányai választási kerületben Szabó Gyula (Magyar Élet Pártja) 7079 szavazattal lett képviselő, míg Gruber László (Nyilaskeresztes Párt) 6258, Witteg János (Szociáldemokrata Párt) 1842, Somogyi Lajos (Kispap Párt) 879 szavazatot kapott. A Tata-tóvárosi választási kerületben dr. Szabó Gusztáv (Magyar Élet Pártja) 4111 szavazattal jutott be az országgyűlésbe, míg Andréka Ödön (Nyilaskeresztes Párt) 3644, Fellner Pál (pártonkívüli) 2721 szavazatot kapott. A szavazatok a jobboldal előretörését mutatták. A Magyar Élet Párt és a Nyilaskeresztes Párt mindenütt az első és a második helyen végzett. A lajstromos választáson a listavezető szintén Kunder Antal lett, aki – miután Esztergomban is megválasztották, – mandátumát Tribolt László kispap (Magyar Élet Pártja) és Gruber Lajos (Nyilaskeresztes Párt) számára adta át. Ily módon a volt Komárom-Esztergom vármegye a Magyar Élet Pártja öt és a Nyilaskeresztes Párt egy képviselőjét juttatta az országgyűlésbe.

Az Esztergom és Vidéke június 4-ei számában a választási tanulságokat összegezve megállapította, hogy Csolnokon, Cséven, Kesztölcön és Leányváron a szociáldemokraták, Tokodon,

⁷ Kunder Antalt abszolút többséggel választották meg Esztergom egyéni kerület országgyűlési képviselőjévé. Esztergom és Vidéke, 1939. május 31. 42. sz.